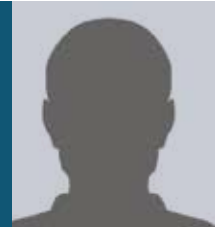

לוחמים במהלך מבצע "צוק איתן", 2014.
מבצע "צוק איתן" מייצג מבצעים בקצה התחתון
של מנעד העצימות הבינונית. צילום: דו"ץ

הכרעה מהירה מושגת רק
באמצעות תמרון יבשתי, ולכן
דווקא לנוכח האיומים המתהווים
בימינו, נדרש צה"ל להעביר את
המלחמה בהקדם לתוך שטח האויב
כדי להכריעו שם במהירות. לשם
כך צה"ל צריך כוחות מתמרנים,
שמסוגלים להתגבר על כל הרכבי
הכוחות שעלול האויב להעמיד מולו

בישראל תחת מתקפה מתמדת. רוב הזמן מדובר ברצף של התקפות קטנות, שמטרתן להתיש את הרוח של הציבור הישראלי, ומעת לעת תקפו בסדר-כוח גדול במטרה להכריע את ישראל בכללותה. מדיניות הביטחון של ישראל היא אוסף דרכי הפעולה שהיא נוקטת בפועל כדי להתמודד נגד אלימות זו, תוך התאמת תורת הביטחון לכל אירוע או לכל מגמת אירועים.⁵

באופן תיאורטי, אם לא יושג הסדר מדיני המבטל את הסכסוך בין ישראל ובין יריביה הנוכחיים, או לכל הפחות יבטיח שיריביה הנוכחיים יפסיקו להשתמש באלימות במסגרת ניהול הסכסוך – הדרך הטובה ביותר להגן על ישראל מפני האלימות היא להביס את היריב באופן מוחלט עד שלא יוכל לשוב ולהילחם. ואולם, בהינתן יחסי העוצמה בין ישראל ובין יריבותיה, ובמיוחד הפער לרעת ישראל בגודל האוכלוסייה, בשטח ובעוצמה המדינית – אין לישראל אפשרות כזו.

לפיכך, ישראל נאלצת להסתפק בהישג ביטחוני צנוע יותר – צמצום ככל הניתן של עצימות האלימות המתרחשת בפועל, ומניעה או לפחות עיכוב של הסלמות בעצימות זו. הדרך להשגת יעד זה היא באמצעות יצירה וקיום של הרתעה. הרתעה היא מצב שבו יריב חושש לפעול בדרך מסוימת, מכיוון שלהערכתו המחיר שישלם יקר מן הרווח הצפוי לו. להרתעה כמטרה וכאמצעי יש כמה חסרונות:

- ❶ קשה למדוד הרתעה. קשה לחזות אילו פעולות שנקוט בהווה ייצרו את ההרתעה המבוקשת בעתיד, ולכן קשה להעריך בכל מקרה פרטי מהן המטרות שעל ישראל לפגוע בהן ובאילו עוצמה כדי ליצור הרתעה מספקת.⁶
- ❷ הרתעה אינה תמיד מלאה. ייתכן שהיריב יורתע מדרך פעולה מסוימת, ובאותה עת לא יורתע מדרך פעולה אחרת. בהקשר של ישראל הדבר בא לידי ביטוי בכך שגם כאשר יריב מורתע מפני ייזום פעילות אלימה בעצימות גבוהה, הוא לא בהכרח מורתע מפני ייזום פעילות אלימה בעצימות נמוכה.⁷ כמו כן היריב אולי מורתע מלפגוע בנכס מסוים של ישראל אבל לא בהכרח מורתע מפגיעה בנכס אחר.⁸
- ❸ הרתעה היא מוצר מתכלה. גם אם הושגה הרתעה במועד מסוים, אין פירוש הדבר שהרתעה זו תתקיים לעד. לפיכך, מעת לעת נדרשת פעילות שתתחזק הרתעה זו. הקושי המרכזי בסוגיה זו הוא שתאריך התפוגה של ההרתעה אינו ידוע מראש, ולכן קשה מאוד לאמוד את עוצמת המאמץ ותזמונה הדרושים לשימור ההרתעה בעלות המזערית ההכרחית. יתר על כן, פעולות שמיועדות לתחזק הרתעה עלולות להצית שרשרת תגובות הדדיות, ולהביא להגברת עצימות האלימות, כלומר

מדיניותה המסורתית של ישראל בכל שנותיה היא שאין לה שאיפות התפשטות או כוונה להפעיל כוח צבאי כדי לגרוף רווחים מדיניים, כלכליים או אחרים מעבר להגנה על קיומה, על אוכלוסייתה, על נכסיה ועל זכויותיה. כל הסכסוכים המדיניים של ישראל נובעים מהתנגדותן של ישויות לאומיות, דתיות ואידיאולוגיות אחרות לעצם קיומה.¹ התנגדות זו מבוטאת במגוון אמצעים שכוללים מאמצים מדיניים-דיפלומטיים, כלכליים, משפטיים, תעמולתיים ומלחמתיים. על אף שבסיס הסכסוך של ישראל עם מתנגדיה זהה, ולעיתים הם מקיימים ברית רופפת נגדה, המתנגדים אינם מאוחדים וחלקם אף מסוכסכים זה עם זה. היריב העיקרי הוא הפלסטינים, שמפוצלים ומסוכסכים מבפנים. אליהם מצטרפים מעת לעת, אם במסגרת סיוע ואם באופן עצמאי למען מטרות משלהם, יריבים אחרים מתוך העולם הערבי או מתוך העולם המוסלמי.²

לפיכך, ניהולו של הסכסוך מצד כלל היריבים הללו לעיתים מאוחד ולעיתים מפוצל לכמה סכסוכי-משנה, שבכל אחד מהם ישראל מתמודדת נגד יריב אחר. כל אחד מהיריבים של ישראל מדרג אחרת את חשיבות הסכסוך עמה בסדר העדיפויות של מדיניותו, ולכן מידת המאמץ שכל יריב מוכן להשקיע בסכסוך עם ישראל, והמחירים שהוא מוכן לשלם כדי לממש את מטרותיו בסכסוך, שונים. מטרת העל של ישראל בסכסוך הכולל ובכל סכסוכי-משנה היא זהה – הגנה על קיומה ועל רוחותה של אזרחיה ותושביה. עם זאת, בכל מועד ובכל חזית נפרדת קיימות מטרות-משנה שנובעות ממפגש בין מטרת העל הקבועה ובין הנסיבות הרגעיות והתקופתיות באותה חזית, וביחסים בין אותה חזית ובין יתר החזיתות באותה עת.

כתוצאה מכך, התנהלותה של ישראל בכל אירוע מחייבת התייחסות למשמעויות בכמה מישורים שונים בעת ובעונה אחת. מישורים אלה מבטאים מפגש בין ממד הזמן, ממד המרחב, זהות היריב הבודד ומקומו בין כלל היריבים האפשריים. בממד הזמן צריך להתחשב בנסיבות הרגעיות, התקופתיות וההקשר של כל הסכסוך מראשיתו ולעיתים; בממד המרחב צריך להתחשב בנסיבות החזית המסוימת בה מתרחש האירוע, ובקשרים האפשריים בין חזית זו ובין שאר החזיתות שעלולות להשפיע עליה ולהיות מושפעות ממנה; בממד זהות היריב צריך להביא בחשבון את הקשרים שלו עם יריבים אחרים, שעלולים להשפיע עליו או להיות מושפעים ממנו.³ התמרון הרביעוני יתבצע כדי לשרת הישג צבאי שנקבע בדרך הממשלתית-מטכ"ל, שגם הוא בתורו מיועד לשרת הישג מדיני. לפיכך יש לדון בתכליות שיהיה אמור לשרת.

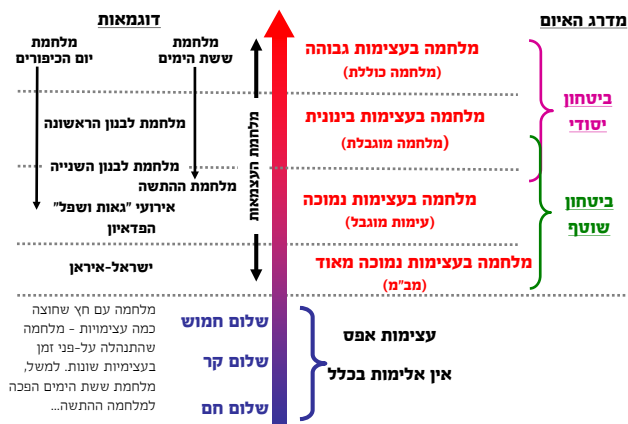
המטרה המדינית-ביטחונית של ישראל במלחמה

יריבי ישראל מפעילים מגוון אמצעים מדיניים כדי לפגוע בה ובהם גם אלימות – מלחמה.⁴ ועד היום נמצא היישוב היהודי

מכיוון שהמעבר מדרגת עצימות מסוימת לדרגת עצימות גבוהה יותר או נמוכה יותר אינו ברור תמיד למעורבים במלחמה – לא ברור למנהיגים המדיניים והצבאיים מתי צריך לשנות את שיטות הפעולה שלהם

צורות של מלחמה על-פי עצימות

תרשים 1

לוחם צה"ל במהלך פעילות בשכם, 2003. בהקשר של כיבוש שטחים יצוין שהנחת היסוד המדינית והאסטרטגית היא שכל שטח שנכבש יוחזר ליריב. צילום: דו"ץ

צורות המלחמה בסכסוך הישראלי-ערבי

לא כל המלחמות זהות בצורתן, ועצימות הלחימה היא הגורם העיקרי הקובע את צורת המלחמה.¹⁵

בהגות הצבאית מקובל לחלק את צורות המלחמה לפי ארבע דרגות עצימות: עצימות נמוכה מאוד, עצימות נמוכה, עצימות בינונית ועצימות גבוהה (ראו תרשים 1). חלוקה זו אינה מיועדת לשם תיוג בלבד. כאשר העצימות משתנה – משתנים גם הגורמים המשפיעים על תוצאותיה. בכל צורת מלחמה היריבים מתנגשים הן במישור הנפשי (כוח הרצון), והן במישור החומרי (היכולת הצבאית).

ככל שהעצימות נמוכה יותר – הגורמים הנפשיים משפיעים יותר על קביעת תוצאות המלחמה, והגורמים החומריים משפיעים פחות, מכיוון שהפגיעה ביכולת מעטה יותר, ולהיפך.

לפיכך, ככל שעצימות המלחמה גבוהה יותר – היריבים מתמקדים יותר בהשמדה, במיטוט או בשיטוק של יכולת הלחימה של היריב. מנגד, ככל שעצימות המלחמה נמוכה יותר, היריבים מתמקדים יותר בפגיעה ברצון הלחימה של האויב על-ידי שכנועו כי אין לו יכולת לנצח, וכי מטרת המלחמה אינה ראויה למחיר המשולם עבורה.¹⁶

מכיוון שהמעבר מדרגת עצימות מסוימת לדרגת עצימות גבוהה יותר או נמוכה יותר אינו ברור תמיד למעורבים במלחמה – לא ברור למנהיגים המדיניים והצבאיים מתי צריך לשנות את שיטות הפעולה שלהם.

כל אחת מדרגות העצימות שהוגדרו לעיל מגלמת בתוכה טווח של עצימות לחימה, כך שאפשר לזהות סוגי עצימות שונים המשתייכים לאותו טווח.¹⁷ כאמור, היוזמה של הסכסוך והשימוש באלימות במסגרתו מצויה בידי יריביה של ישראל. כיוון שישראל מעדיפה שלא תהיה לחימה, או שהלחימה תהיה מצומצמת ככל האפשר, גם היוזמה לבחירת עצימות הלחימה המתרחשת בכל רגע נתון היא לרוב בידי האויב.

מ-1920 מתקיימת לחימה רציפה בעצימות נמוכה נגד היישוב היהודי בישראל, ומעת לעת יזמו יריבי ישראל הסלמה בעצימות גבוהה יותר.¹⁸ לעיתים, במדיניות של הקרמת תרופה למכה, זיהתה ישראל כוונה של יריב להסלים, והקדימה אותו על-ידי הנחתת מהלומה קשה יותר.

הוגי תפיסת הביטחון ומדיניות הביטחון של ישראל בראשיתה זיהו את ההבדלים בין דרגות העצימות השונות, והעמידו מולן שתי תפיסות המשלימות זו את זו:

תוצאה הפוכה מהתוצאה שהיא תכלית הפעולות הללו.⁹

הרתעה היא בהקשר. הרתעה שהושגה בנסיבות מדיניות, כלכליות וצבאיות מסוימות, לא כהכרח תקפה גם בנסיבות אחרות.¹⁰ למעשה, פעולה שתיצור או תקיים הרתעה בהקשר אחד, עלולה לגרום לתוצאה הפוכה לחלוטין בהקשר אחר.¹¹ כמו כן, יצירתה של הרתעה ותחזוקתה אינן רק פעולות צבאיות, ונדרשים מאמצים מדיניים, כלכליים ותעמולתיים שילוו את הפעילות הצבאית.

מנגד, עוצמתה של הרתעה יכולה להצטבר בהדרגה כתוצאה מסדרת פעולות, שכל אחת מהן לברדה השיגה תוצאה חלקית או זמנית. אחרי שיריב ניסה כמה וכמה פעמים לפגוע בדרכים שונות ובכל פעם נכשל, הרי שבבהדרגה הוא עשוי להתייאש.¹² לפיכך, מטרת המלחמה הקבועה והעליונה של ישראל בכל סכב אלימות היא יצירת הרתעה מול היריב המסוים שנגדו היא נלחמת באותו סכב וכן חיזוקה, הרחבתה ושיקומה של ההרתעה. זאת תוך התחשבות בכך שלחימה זו יוצרת הרתעה גם מול יריבים אחרים שאינם משתתפים בסכב האלימות המסוים. אל מטרה זו מצטרפת המטרה של סיכול האיום המיידי שבגינה הסלימה הלחימה באותה עת.

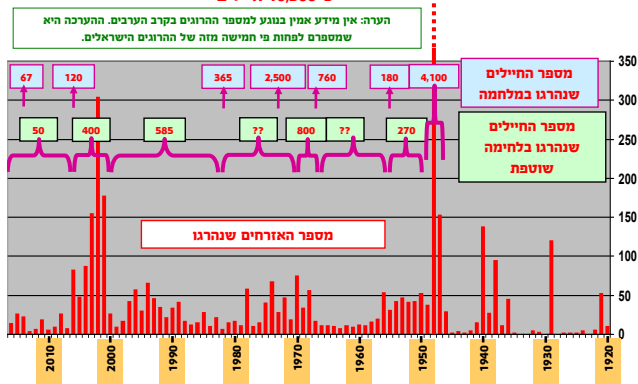
המטרה הצבאית של ישראל במלחמה

כדי לממש את שתי המטרות המדיניות-ביטחוניות – הרתעה וסיכול – נדרשות תשובות לשאלות: מה ירתיע את היריב? מה יסכל את פעולותיו? התשובה לשאלות אלה כוללת הן מרכיבים שאינם צבאיים (פעולות כלכליות, דיפלומטיות ותעמולתיות) והן מרכיבים צבאיים. המרכיב הצבאי קובע את ההישג שעל צה"ל להשיג במושגים של גרימת נזק ליריב ומניעת נזק לישראל. כלומר השמדת יכולות צבאיות ונכסים לא צבאיים;¹³ מניעת כיבוש שטח של ישראל ובאותה עת כיבוש שטחים של היריב וכיובא בזה.

בהקשר של כיבוש שטחים יצוין שהנחת היסוד המדינית והאסטרטגית היא שכל שטח שנכבש יוחזר ליריב. אם תוך כדי הלחימה ואם במסגרת המשא והמתן המדיניים שאחרי סכב ההסלמה המסוים. כלומר מהבחינה המדינית, כל מבצע התקפי של ישראל לתוך שטח היריב הוא פשיטה. גם אם משך הזמן שהם שוהים בשטח הופכת את המבצע לכיבוש ואחריו הגנה על ההישגים, עבור הכוחות המשתתפים בו.¹⁴

ישראלים שנהרגו בפעולות איבה 1920-2016

סך-הכול: כ-5,150 אזרחים (כולל זרים בישראל)
כ-10,500 חיילים

תרשים 2

מוסרי), לעיתים הסכימה ישראל להילחם עם הפלסטינים בעצימות הנוחה להם – העצימות הנמוכה – ולרוב גם כשהסלימה את הלחימה, עשתה זאת רק באמצעות מבצעים שהם בקצה העליון של מנעד העצימות הנמוכה, או בקצה התחתון של מנעד העצימות הבינונית.²¹ הגרף לעיל (ראו תרשים 2) מציג את האבדות הישראליות בפעולות איבה, וממחיש את רציפות הלחימה בעצימות נמוכה ואת פרצי הלחימה בעצימות גבוהה או בעצימות בינונית.

המסר החשוב בגרף הזה אינו המספרים המדויקים, אלא המגמות: לחימה רציפה בעצימות נמוכה, שיש בה תקופות של גאות ותקופות של שפל בתוך טווח העצימות הנמוכה. פרצי הסלמה מעת לעת המובילים לעצימות בינונית או לעצימות גבוהה.

כמעט 45% מההרוגים הישראלים נהרגו בעת לחימה בעצימות נמוכה.

תפקיד התמרון ההתקפי במדיניות הביטחון של ישראל

ישראל לא הצליחה לייצר את ההרתעה במהלכים הגנתיים בלבד. ההרתעה, במידותיה השונות, הושגה באמצעות פעולות התקפיות. כבר מסיום מלחמת העצמאות הייתה צריכה ישראל לבחור את שיטת ההתקפות הללו, ולהתחבט בשאלה אם להפעיל ירי מנגד בלבד,²³ או להפעיל גם כוחות יבשתיים החודרים לתוך שטח היריב.

במסגרת הלחימה נגד האיום השוטף נקטה ישראל פעולות תגמול שכללו תקיפות מטוסים וירי ארטילרי אגרסיביים יותר או פחות, ופשיטות במגוון עוצמות לתוך שטח היריב.²⁴

פעולות אלה כוונו כדי לפגוע באנשים וברכוש, בהיקף שלהערכת ההנהגה הביטחונית של ישראל תרתיע את היריב מלהמשיך את ההתקפות שלו. אמנם הלחימה השוטפת הייתה בלתי פוסקת, אבל אפשר לזהות בה תקופות של גאות ותקופות של שפל בעצימות ההתקפות על ישראל, ומנגד הסלמות ודעיכות בעצימות פעולות התגמול שיזמה ישראל. כל תקופה החלה במגמה הדרגתית של הסלמה בעצימות ההתקפות על ישראל, שהגיבה בהסלמה הדרגתית של עצימות פעולות התגמול עד שדעכו ההתקפות, ולאחר זמן-מה החלה תקופה חדשה שהתאפיינה שוב בהסלמה הדרגתית הרדית.

א. תפיסת הביטחון השוטף נגד איומים בעצימות נמוכה או בעצימות נמוכה מאוד.

ב. תפיסת הביטחון היסודי נגד איומים בעצימות גבוהה או בעצימות בינונית.

בתפיסת הביטחון ובמדיניות הביטחון, ההתייחסות לשתי דרגות האיום הייתה כאל שני צדדים של אותו מטבע. אמנם האיום היסודי בולט יותר בחריפותו, שכן לכל כישלון בהתמודדות איתו יש השלכות קיצוניות מידיות, אולם חלה הבנה שגם האיום השוטף מהווה איום קיומי, בהיותו מבטא אסטרטגיה של התשה – המאסת החיים בישראל על אזרחיה.

בנוסף, ההוגים הישראלים הבינו שיש קשר בין שתי דרגות האיום לבין שתי דרגות המענה. כלומר האיומים והמענים משפיעים זה על זה: לעיתים מענה לאיום מדרגה מסוימת מחליש גם איום מדרגה אחרת, ולעיתים המענה לאיום מדרגה מסוימת מחריף איום מדרגה אחרת. על כן, בשקלול הגורמים המשפיעים על בחירת מענה בכל אירוע לחימה מדרגה מסוימת, שוטפת או יסודית, יש להתחשב גם בהשפעה של מענה זה על האיום בדרגה האחרת.¹⁹

היבט היכולת

המשאבים הדרושים לניהול לחימה בעצימות נמוכה ובעצימות נמוכה מאוד מעטים יחסית, והמיומנות הניהולית והמיומנות המבצעית להפעלתן פשוטה. לעומת זאת, כדי לנהל לחימה בעצימות בינונית ובעצימות גבוהה נדרש היקף משאבים רב יותר, ורמת ארגון ומיומנות גבוהות. היקף המשאבים והיכולת למצות אותם תלויים בעיקר בצורת הארגון החברתי-מדיני של הקבוצה ובגודלה. למעט שלוש תקופות קצרות,²⁰ במשך כל שנות הסכסוך בין היהודים לבין הפלסטינים לא הצליחו הפלסטינים להתארגן באופן שיאפשר להם לנהל לחימה בעצימות שחורגת מנמוכה. לעומתם, מדינות ערב תמיד יכלו להילחם בכל עצימות שיבחרו, וכך גם ישראל.

היבט הרציון

אם היכולת קיימת, נשקלים שיקולים של עלות מול תועלת – באיזו עצימות כדאי להילחם. שיקולי עלות-תועלת אינם רק צבאיים-מקצועיים, אלא גם שיקולים מדיניים, פנימיים וחיזוניים, ושיקולים כלכליים. ככל שהלחימה בעצימות גבוהה יותר, צריכת המשאבים גבוהה יותר, ויש לגייס יותר אוכלוסייה לשירות צבאי. כמו כן כשהאירועים בולטים יותר הם גוררים תגובות בין-לאומיות רבות יותר. מנגד, ככל שהלחימה בעצימות נמוכה יותר, עוצמת ההשפעות על הכלכלה, על מדיניות הפנים ועל יחסי החוץ נמוכה יותר בכל רגע נתון, אבל הלחימה נמשכת זמן רב יותר.

לכן, מבחינה צבאית טהורה, לרוב כדאי לישראל לפעול נגד הפלסטינים בעצימות גבוהה, שם יש לה יתרון מבצעי מובהק ויכולת לקצר את ההסלמה. בפועל, עקב השיקולים האחרים (ביניהם השיקול התרבותי-

התמרון הקרקעי לתוך שטח האויב, אם כדי לכבוש שטחים כקלפי מיקוח ואם כדי להשמיד כוחות ונכסים על-מנת לכפות על האויב לבקש הפסקת-אש, היה בבסיס תורת ביטחון של ישראל מראשיתה

את מדיניותו.³⁰
ד. שילוב שלושת ההישגים יחד.

התמרון באסטרטגיית צה"ל - המלצות

על בסיס הדיון שנערך לעיל בעניין תפקיד התמרון מבחינת הדרג המדיני, ובהקשר של ההישג המדיני המבוקש, על הדרג הצבאי הבכיר לייצג לממשלה גם בעניינים הבאים:

⊕ בחירת המטרות שנגדן יתבצע התמרון. מיקוד בכיבוש שטח או מיקוד בפגיעה בכוח מסוים או בנכס מסוים של האויב³¹ – זה שלגביו יש הערכה כי ישרת את השגת התכלית המדינית שלשמה יצא המבצע הצבאי והתמרון בתוכו.

⊕ ממדי התמרון בהיבטי כוח, מרחב וזמן. החזיתות שיש לפעול בהן, גודל הכוחות שיש להפעיל, רוחב החזית שבה יופעל הכוח, עומק החדירה לתוך שטח היריב ומשך הלחימה.

בהתאם להחלטות הממשלה ובהקשר של ההישג הצבאי שהוחלט עליו, על הדרג הצבאי הבכיר לתכנן את התמרון כך:

⊕ מבצע פשיטה. יש לתכנן מראש שתבצע נסיגה תוך כדי לחימה.³²

⊕ מבצע כיבוש. יש לתכנן החזקת השטח שנכבש עד שהממשלה תגיע להסדר מדיני עם היריב, שבמסגרתו תתבצע נסיגה אחרי סיום הלחימה, אם כי יש להתחשב באפשרות שהאויב בכל זאת ינסה לזנוב בכוחות הנסוגים.³³

יש לשמור גמישות לעבוד מתצורת מבצע אחד לאחר תוך כדי התמרון בהתאם להתפתחות המצב.

סיכום

התמרון הקרקעי לתוך שטח האויב, אם כדי לכבוש שטחים כקלפי מיקוח ואם כדי להשמיד כוחות ונכסים בקצב גבוה על-מנת לכפות על האויב לבקש הפסקת אש, היה בבסיס תורת ביטחון של ישראל מראשיתה. זאת מתוך הנחה שרק התמרון מסוגל להביא את התוצאות המדיניות הרצויות בכל סבב לחימה בזמן קצר.

עם זאת, לתמרון יש מחיר בחשיפת כוחותינו לפגיעה ובביקורת בידלאומית חריפה יותר מאשר תקיפה באש בלבד. התעצמות יכולות האש בעשורים האחרונים אפשרה להפעיל אותן בחלק מהנסיבות המדיניות והאסטרטגיות שבעבר הייתה ישראל נוהגת להגיב לאיומים עליה באמצעות תמרון קרקעי. ואולם, האש אינה תחליף מתאים לכל המצבים בהם נדרשת ישראל לתקוף בתוך שטח האויב, ובמיוחד לא כאשר נדרשת הכרעה מהירה – ולראיה התמשכותם של כל מבצעי האש שניהלה ישראל.

הכרעה מהירה מושגת רק באמצעות תמרון יבשתי, ולכן דווקא לנוכח האיומים המתהווים בימינו, המשלבים אש עוצמתית לעורף הישראלי ואיום בכיבוש או פשיטות אויב במרחבים מיושבים ישראלים, נדרש צה"ל להעביר את המלחמה בהקדם לתוך שטח האויב כדי להכריעו שם במהירות. כלומר, דווקא במציאות הביטחונית המתהווה, חוזר התמרון להיות כלי משמעותי יותר ומכאן חיוניותו לביטחון הלאומי היום ובעתיד הנראה לעין – ביכולתו להסיר איומים, לפגוע ביכולות אויב, להביסו (מבלי להיגרר למלחמת התשה) ולהרתיעו.

לשם כך צה"ל צריך כוחות מתמרנים, שמסוגלים להתגבר על כל הרכבי הכוחות שעלול האויב להעמיד מולו, תוך התגברות על המערכים המבוצרים בכל סוגי המרחב ובמיוחד בשטחים בנויים, כדי להשמיד כמות של כוחות האויב ולכבוש שטחים שיאלצו את האויב לבקש הפסקת אש בהקדם. ההערות למאמר הזה מתפרסמות בסוף הגיליון.

לוחמי סיירת שקד בסיני במהלך מלחמת ששת הימים. תוצאות מלחמת ששת הימים הרתיעו את מדינות ערב מלחזום מלחמה בעצימות גבוהה שמטרתה כיבוש ישראל, אבל לא הרתיעו אותן מלחזום מלחמות שמטרתן צנועה יותר

בין לבין, כאשר הייתה בידה התרעה, ביצעה ישראל פעולות מסכלות שנועדו למנוע התקפות שתכנן יריב כלשהו. גם פעולות מסכלות אלה היו בהיקפים שונים: החל מפגיעה באדם מסוים, עבור דרך מבצע מצומצם לפגיעה ממוקדת בתשתית שלמה, ועד לייזום מבצע בעצימות בינונית או בעצימות גבוהה כדי לסכל כוונות לתקוף את ישראל בעצימות שחרגה מהאיום השוטף לאיום היסודי.

מאמצע שנות ה-80 גברה ההערפה של ישראל לנקוט תגמול או סיכול באמצעות ירי מנגד (בעיקר באמצעות מטוסים) על-פני פעולות מתמרנות של כוחות יבשתיים. ברוב המקרים שבהם נקטה ישראל מהלכי תמרון, הם היו קטנים: פשיטות של כוחות קטנים – ממחלקה עד גדוד. החל מההחלטה לייזום את מבצע "חומת מגן" ב-2002, חזרה ישראל באופן הדרגתי לייזום מעת לעת גם פעולות יבשטיות גדולות. למרות זאת, ישראל יוזמת פעולות יבשטיות רק כאשר מתקבלת ההערכה שהירי מנגד לא יספיק.

השיקולים לבחירת שיטת הפעולה ועצימותה²⁵ כוללים לא רק שיקולים מבצעיים, אלא גם שיקולים מדיניים.²⁶ זאת משום שדווקא השיטה הצבאית היעילה יותר לפעמים פוגעת בתכלית המדינית שלשמה מופעל הכוח הצבאי.²⁷

כאמור, בדרג המדיני כל מבצע התקפי שכולל תמרון נתפס כפשיטה גדולת-ימדים. הנסיגה מהשטח שנכבש עשויה להתבצע במהלך התמרון או אחריו. ככל שהתמרון יהיה עמוק יותר בתוך שטח היריב, הנסיגה תוך כדי המבצע תהיה מסובכת יותר הן בהיבט המדיני והן בהיבט הצבאי, מכיוון שאויב שלא הובס סופית ינסה לדרוך את הכוחות הנסוגים. ההישגים המבוקשים מהתמרון על-ידי הדרג המדיני תלויים בהקשר המדיני שבו הוחלט עליו:

א. השמדת איום מתהווה על ישראל על-ידי השמדת כוח אויב מוגדר. כגודל האיום והכוח שיש להשמיד – כך גודל התמרון שתחליט עליו הממשלה: מפגיעה בחוליית מחבלים, עד להשמדה של חלק ניכר מצבא של מדינת אויב.²⁸ בהקשר הזה התמרון יועדף כאשר מעריכים שלא ניתן להשיג את אותה תוצאה באמצעות ירי מנגד.

ב. כיבוש שטח שיהווה בסיס למשא ומתן על הסדר מדיני, וישפר את מצבה הביטחוני של ישראל.²⁹

ג. השפלה מדינית או סמלית של היריב כדי שיעדיף לשנות

- 1 צורת הארגון של הישויות המתנגדות לקיום ישראל מגוונות: מדינות, ארגונים לאומיים/אידיאולוגיים לא-מדינתיים, תנועות אידיאולוגיות שאינן מבוססות על-ידי ארגון ממוסד, כנופיות ובריתות קבועות או מזדמנות בין מגוון ישויות.
- 2 לפעמים המטרות משולבות, ולפעמים, משיקולים מדיניים חיצוניים או פנימיים או תעמולתיים, הישויות האחרות מלבד אלו הפלסטיניות מציגות כלפי חוץ שהן פועלות למען הפלסטינים, כמסווה למטרות האמיתיות שאינן קשורות לפלסטינים.
- 3 שלוש דוגמאות לשם המחשה: השיקולים שהועלו האם להגיב לירי טילי קרקע-קרקע מעיראק לישראל במהלך מלחמת המפרץ ב-1991; הנסיגה של ישראל מרצועת הביטחון במאי 2000 במבט על תגובתו של יאסר ערפאת; עוצמת הפעלת הכוח במבצע "עופרת יצוקה" ב-2008, והאופן בו תיתפס על-ידי חזבאללה.
- 4 לתופעה "מלחמה" אין הגדרה מוסכמת אחת, והיא בעלת שתי הגדרות משלימות, שכל אחת מהן מגדירה את המלחמה על-פי מדרג אחר:
הגדרה מתארת: אלימות הרדית מכוונת ומאורגנת בין קבוצות אנשים. יורגש, שהרכיבים החיוניים בהגדרה זו הם האלימות וההרדיות של האלימות בין היריבים. לא כל אלימות היא מלחמה, אבל כל מלחמה היא אלימות. יתר על כן, אלימות הופכת למלחמה רק אם היא דו-סטרית. הגדרה משפטית: מלחמה היא מצב משפטי שהוכרז על-ידי מי שמוסמך לכך. ברוב המדינות הגורם המוסמך הוא הרשות המחוקקת, הממשלה או שילוב ביניהן. בארגונים שאינם מדינות מדובר בהנהגת הארגון.
שתי ההגדרות חופפות חלקית בלבד. קיימים מצבים שמלחמה מתנהלת בפועל על-פי ההגדרה המתארת, אבל לא הוכרז המצב המשפטי "מלחמה" (למשל, מלחמת לבנון השנייה ב-2006 או אירועי "גאות ושפל" ב-2000 עד 2006) ומצבים שבהם מוכרז מצב משפטי של מלחמה, אבל המלחמה אינה מתקיימת למעשה (למשל, המצב המשפטי השורר בין ישראל ועיראק מסיום מלחמת העצמאות ב-1949).
- דוגמאות של הגדרות לתופעת המלחמה: קרל פון קלאוזוביץ, *על המלחמה*, כרך 1, פרק 1, פסקאות 2, 23 ו-24; *מלחמה ואסטרטגיה*, מערכות, תל-אביב, 1990, עמ' 41-33; Quincy Wright, *A Study of War* (Abridged Edition), University of Chicago Press, Chicago, 1964, pp. 5-7.
- 5 כמו כל תורה, תורת הביטחון עוסקת בהגדרת העקרונות והשיקולים המעשיים שיש להתחשב בהם בעת תכנון מבצעים. תורת-הביטחון נבדלת מהתורות הכפופות לה – תורת המלחמה, תורת המערכה, תורת הקרב – בכך שהיא ממוקדת בדרג הניהולי הבכיר ביותר של ניהול סכסוכים ומלחמות. בעוד התורה עוסקת בכלל המצבים האפשריים, תפיסת הביטחון עוסקת בדרגי הפעולה המומלצות על-ידי הדרגים המדיני והצבאי הבכירים מול אויב מסוים בהינתן עימות בהקשר מסוים. מדיניות הביטחון היא היישום בפועל של התורה ושל התפיסה בהקשר ביטחוני מסוים.
- 6 לדוגמה, בתחילת מלחמת לבנון השנייה ההערכה הייתה שדי יהיה בפגיעה מסוימת בחזבאללה באמצעות תקיפות מהאוויר על-ימנת להשיג את ההרתעה המבוקשת נגדו. ואולם, התגובה של חזבאללה הביאה להערכה מחדש שיש צורך להפעיל כוחות גדולים יותר, כולל מהלכים קרקעיים מסוימים. דוגמאות נוספות אפשר לראות במלחמת ההתשה (1967-1970) ובהבדל בין התגובה הישראלית להפגזת אש"ף את צפון ישראל מלבנון בקיץ 1981, ובין התגובה להפגזת אש"ף את צפון ישראל מלבנון בקיץ 1982.
- 7 תוצאות מלחמת ששת הימים הרתיעו את מדינות ערב מליזום מלחמה בעצימות גבוהה שמטרתה כיבוש ישראל, אך לא הרתיעו ייזום מלחמה בעצימות נמוכה שמטרתה התשתית של ישראל.
- 8 למשל, עצירת הפעולות האלימות הגלויות של חזבאללה נגד ישראל כתוצאה ממלחמת לבנון השנייה, והמאמץ שלו להחליפן בפעולות חשאיות.
- 9 למשל תכלית הפניית פעולות התגמול נגד הצבא והתשתית הכלכלית של מצרים בראשית שנות ה-50 הייתה להרתיע את מצרים מהעלמת עין ומתן סיוע לפושטים הפלסטינים שתקפו את ישראל מרצועת עזה, ולגרום לה לפעול למניעתם. בפועל, התגובה המצרית הראשונה הייתה הגברת הסיוע לפלסטינים, ורק לאחר העצמת פעולות התגמול הושגו פרקי זמן קצרים של רגיעה יחסית.
- 10 למשל עד כמה ההימנעות של חזבאללה מלהתעמת שוב עם ישראל היום נובעת עדיין מההרתעה שהושגה באמצעות מלחמת לבנון השנייה ועד כמה משיקולים אחרים?
- 11 למשל, את ההבדל בתגובת נשיא מצרים גמאל עבד אל-נאצר לתבוסת מצרים במלחמת סיני (הוראה לחדול כל פעילות נגד ישראל) לעומת תגובתו לתבוסת מצרים במלחמת ששת הימים (ייזום מלחמת ההתשה).
- 12 לדוגמה, אחרי רצף של לחימה מ-1948 עד 1973 בעצימות משתנית – מנמוכה מאוד עד גבוהה – החליטה ההנהגה המצרית שעדיף לה להפסיק להשתמש באלימות במסגרת הסכסוך בינה ובין ישראל.
- 13 יכולת צבאית כוללת את המרכיבים הבאים: אנשים ששייכים או מפעילים את יכולות הלחימה של היריב; אמצעי לחימה; אמצעי עזר לאמצעי הלחימה של היריב. נכסים לא צבאיים כוללים מנהיגים מדיניים; תשתית כלכלית; תשתיות שתומכות פעילות לחימתית, אבל שייכות למגזר האזרחי. יש נכסים שנמצאים בתפר וקשה להגדירם כשייכים באופן מובהק לאלה או לאלה.
- 14 המקרים החריגים היו במלחמת העצמאות, שבה נועדו המבצעים ההתקפיים לקבוע את גבולות המדינה, ובמלחמת סיני, שאמנם מטרתה המדינית לא הייתה כיבוש שטח, אבל בישראל קיוו שלפחות חלק מן השטח שייכבש יישאר בידי ישראל. המבצעים ההתקפיים במלחמת ששת הימים ובמלחמת לבנון הראשונה תוכננו על בסיס התפיסה שהשטח יוחזר זמן קצר אחרי תום הלחימה, אולם התפתחות הנסיבות המדיניות בכל מקרה עיכבה את מימוש הרעיון המדיני.
- 15 עצימות הלחימה: כמות אירועי הלחימה המתרחשים בפרק זמן נתון, בחיתוך עם עוצמתו של כל אירוע בפני עצמו. לפיכך, מאה

- אירועים ביום הם עצימות נמוכה יותר מאשר אלף אירועים ביום. ואולם, אם במאה האירועים הללו משתתפים פי עשרה לוחמים כך שכל אירוע גדול פי עשרה מאשר כל אחד מאלף האירועים – העצימות דומה.
- 16 עדו הכט, "מנגנוני הבסה – כיצד מנצחים במלחמה?", זרקור 11, 2004.
- 17 למשל, הלחימה ברצועת הביטחון בלבנון ואירועי "גאות ושפל" היו שתייהן בטווח עצימות נמוך, אבל "גאות ושפל" נחשב לעצימות גבוהה יותר מהלחימה ברצועת הביטחון: כ-26,000 פגיעים בשש שנים לעומת כ-7,500 פגיעים בתשע שנים והצי.
- 18 מ-1920 ועד היום היו רק חמש שנים שבהן לא נהרג אף יהודי בהתקפות של ערבים בהקשר של הסכסוך המדיני: 1923, 1928, 1930, 1933 ו-1934. יצוין שהיעדר הרוגים אינו מוכיח היעדר ניסיונות להרוג.
- 19 למשל, מלחמת סיני שהחלה במסגרת ההתמודדות עם האיום היסודי, שיפרה גם את מצב הביטחון השוטף. לעומת זאת, בעקבות מלחמת ששת הימים הורע האיום השוטף בחזית המצרית, ועצימות הלחימה שם גברה ביחס למה שהיה בשנים שלפני המלחמה.
- 20 בחודשים הראשונים של 1948, עד שיכולת זו רוסקה במתקפה הישראלית שיישמה את תוכנית ד', בתחילת שנות ה-80 של המאה ה-20, עד שיכולת זו רוסקה במלחמת לבנון הראשונה; בשנים האחרונות, כפי שבא לידי ביטוי לראשונה במבצע "צוק איתן".
- 21 המבצעים "אבי החוכמה" (ליטני) ב-1978, "חומת מגן" ב-2002 ו"עמוד ענן" ב-2012 מייצגים מבצעים בקצה העליון של מנעד העצימות הנמוכה, ואילו המבצעים "עופרת יצוקה" ב-2008 ו"צוק איתן" ב-2014 ודומיהם מייצגים מבצעים בקצה התחתון של מנעד העצימות הבינונית. מלחמת לבנון הראשונה הייתה חריגה בעוצמתה נגד הפלסטינים.
- 22 הנתונים לגבי חיילים עוגלו בשל הקושי להפריד בין הרוגים בפעולות איבה (כולל תאונות מבצעיות), ובין הרוגים מסיבות אחרות שאינן קשורות לפעולות איבה (התאבדות, תאונות דרכים, תאונות אימונים, מחלות וכדומה).
- 23 לצורך העניין, פשיטות מטוסים לתקיפת מטרות בתוך שטח היריב נחשבו לירי מנגד בשל השהות הקצרה של המטוסים בתוך שטח היריב.
- 24 המונח "פעולת תגמול" איננו מונח צבאי אלא מונח מדיני, שמיועד להבהיר את מטרת הפעולה – הטלת עונש על התנהגות היריב. לאחר מלחמת ששת הימים הפסיקו בהדרגה להשתמש במונח פעולת תגמול, אבל ההיגיון המדיני נותר זהה. בשני העשורים האחרונים נעשה שימוש במונח "מבצעי הרתעה", כדי להבדיל בינם ובין "מבצעי הכרעה" מבחינת ההישג המבוקש. אך מינוחים אלה מטעים, משום שכל פעולה צבאית שישראל נוקטת – מטרתה העליונה היא ליצור הרתעה, ולכן גם המבצעים שמכונים היום "מבצעי הכרעה" הם למעשה מבצעי הרתעה.
- 25 מבצע הכולל ירי מנגד מצומצם בלבד; ירי מנגד נרחב; ירי מנגד שמסתייע בתמרון יבשתי התקפי מצומצם; תמרון יבשתי התקפי נרחב עם או בלי מבצעי ירי מנגד עצמאיים.
- 26 למשל, פעולת התגמול הראשונה נגד סוריה לאחר חתימת הסכם שביתת הנשק ב-20 ביולי 1949, בוצעה בעקבות מארב סורי שהרג שבעה חיילים ישראלים שסיירו ליד הגבול ב-4 באפריל 1951. התגמול בוצע יום למחרת באמצעות תקיפה מן האוויר של מוצבים סוריים סמוכים לגבול. התגובה המדינית הבינלאומית הייתה קיצונית יותר מאשר לפעולות תגמול שבוצעו באמצעות פשיטות של כוחות יבשתיים בירדן ובמצרים, ולכן לאחר מכן אסרה הממשלה על שימוש במטוסים בלחימה השוטפת – אפילו כשזו הייתה הגנתית.
- 27 מועילות ויעילות הן שני מדדים שונים לבחינת מהלך צבאי. מועילות בוחנת מה הסבירות שמהלך צבאי מסוים יניב את התכלית שלשמה הוא ניוון; יעילות בוחנת כיצד משיגים את היעד המוגדר בהשקעת המעטה ביותר של תשומות. אחד הפרדוקסים בתחום אומנות המלחמה הוא שלפעמים דרך הפעולה המועילה ביותר היא דווקא דרך הפעולה היעילה פחות, ולהפך.
- 28 למשל, החלטת ממשלת ישראל ב-4 ביוני 1967 שקבעה: "הממשלה מחליטה לנקוט בפעולה צבאית שתביא לשחרור ישראל מטבעת התוקפנות המתהדרקת והולכת סביבה", פרטי-כל ישיבת ועדת שרים מורחבת לענייני ביטחון, 4 ביוני 1967, עמ' 31; ההחלטה המדינית תורגמה למשימה הראשית של צה"ל במבצע "נחשונים" שהחל למחרת: "צה"ל ישמיד את חיל האוויר המצרי, ואת מירב כוחות האויב בסיני", סופת אש במדבר – המערכה בזירה המצרית במלחמת ששת הימים, מודן-משרד הביטחון, 2017, עמ' 191.
- 29 למשל, במלחמת לבנון הראשונה המשימה שהממשלה הטילה על צה"ל הייתה: "להוציא את כל יישובי הגליל מטווח האש של הטרוריסטים המרוכזים, הם, מפקדותיהם ובסיסיהם, בלבנון", שמעון גולן, שליג בלבנון – קבלת החלטות בפיקוד העליון במלחמת "שלוש הגליל", מודן-משרד הביטחון, 2017, עמ' 184; כמו כן, המשפט השני בסעיף "כוונה" (משימה) בפקודת "נחשונים" (מלחמת ששת הימים בחזית המצרית) היה שצה"ל: "יתייצב על קו לא מורחה לכביש אל-עריש-ג'בל ליבני-ביר חסנה", סופת אש במדבר – המערכה בזירה המצרית במלחמת ששת הימים, מודן-משרד הביטחון, 2017, עמ' 191. כלומר בעומק של בערך רבע עד שלישי מסיני. קו זה נבחר כדי לאפשר לצה"ל להגן באופן נוח, בעוד הממשלה מנהלת משא ומתן על הפסקת אש ומשתמשת בשטח כקלף מיקוח. בפועל כבש צה"ל את כל חצי האי סיני וב-19 ביוני 1967 החליטה ממשלת ישראל שהיא מוכנה להחזיר את כל השטח שנכבש בסיני תמורת הסכם שלום עם מצרים, Michael B. Oren, Six Days of War, Ballantine Books, 2003, pp 313–314.
- 30 זו הייתה אחת המטרות המדיניות של מלחמת סיני: הנמכת מעמדו של נשיא מצרים גמאל עבד אל-נאצר בעיני העולם הערבי כדי להקשות עליו לאחד את העולם הערבי נגד ישראל תחת מנהיגות.
- 31 במלחמת סיני הרגש היה על כיבוש שטח תוך לחימה מזערית בצבא מצרים. לעומת זאת, במבצע "נחשונים" הרגש היה על השמדת כוחות מצריים תוך כיבוש שטח מזערי.
- 32 כפי שהתרחש בכל פעולות התגמול והלחימה השוטפת, במבצע ובלחימה השוטפת במבצע "חומת מגן" ובסדרת המבצעים שנערכו אחריו במסגרת אירועי "גאות ושפל" ומבצע "צוק איתן".
- 33 כפי שהתרחש במתקפות הנגד בחזית הסורית ובחזית המצרית במלחמת יום הכיפורים, במבצע ליטני, במלחמת לבנון השנייה ובמבצע

"עופרת יצוקה", וכפי שתוכנן להתרחש במבצע "נחשונים" ובמלחמת לבנון הראשונה. הגם שבשני האחרונים הנסיבות של סיום המלחמה והאירועים המדיניים שהתרחשו אחריה מנעו את מימוש ההחלטה.

